

## ABOUT MOTHERHOOD AND GROWING UP TO IT IN THE OPINION OF WOMEN

O macierzyństwie i dojrzewaniu do niego w opinii kobiet

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1126-2749> E-mail: [liidiapietruska@wp.pl](mailto:liidiapietruska@wp.pl)

DOI: <https://doi.org/10.62266/PK.1898-3685.2023.33.14>

### Wstęp

Przyszło nam żyć w czasach, które coraz częściej budzą zaniepokojenie dynamiką zmian zachodzących w życiu gospodarczym, kulturalnym czy politycznym. Konsekwencje tych zmian odbiły swe piętno także na małżeństwie, macierzyństwie, rodzinie, dotknęły w sposób znaczący kobiety, pełnione przez nie role społeczne oraz sposób ich postrzegania.

Refleksja nad percepcją macierzyństwa jest istotnym i częstym przedmiotem badań pedagogicznych, psychologicznych czy socjologicznych. Dojrzewanie natomiast do macierzyństwa jest procesem długotrwałym, rozpoczyna się we wczesnym dzieciństwie i trwa przez wiele lat. To, jak kobiety postrzegają macierzyństwo, jak oceniają swoje przygotowanie i kompetencje w tej płaszczyźnie, jest niewątpliwie kwestią godną pedagogicznego zainteresowania.

Celem niniejszego artykułu jest próba udzielenia odpowiedzi pytanie: jak kobiety postrzegają macierzyństwo?; oraz jakie znaczenie ma rodzina pochodzenia w kształtowaniu się postaw kobiet wobec macierzyństwa?. Aby to uczynić przebadano grupę kobiet pod względem wyrażanych deklaracyjnych wskaźników: odczuwanych emocji, lęków wobec macierzyństwa, planów dotyczących kształtowania rodziny, decyzji podejmowanych w obszarze życia małżeńsko-rodzinnego. Analiza wymienionych aspektów może mieć istotne znaczenie w perspektywie określenia miejsca małżeństwa i rodziny w systemie wartości współczesnych kobiet, umożliwi także prognozowanie ich postaw oraz sposobów funkcjonowania w przestrzeni społeczno-kulturowej.

### 1. Wyjaśnienia wprowadzające

W dyskursie na temat macierzyństwa zauważyć można, że pojęcia matki nie da się jednoznacznie zdefiniować<sup>1</sup>, analiza dyskursów, praktyk społecznych i polityk państwa w kontekście historycznym pokazuje, iż macierzyństwo było i jest kategorią niezwykle pojemną. Wyróżnia się bowiem kilka podstawowych modeli matek:

1. model urodzenia (*birth model*), podstawowy – kobieta, która urodziła;
2. model genetyczny: kobieta, która dostarczyła materiału genetycznego potomstwu;
3. model żywieniowo-wychowawczy: kobieta, która karmi i wychowuje dziecko;
4. model małżeński: kobieta, która jest żoną ojca;
5. model genealogiczny: kobieta, która jest najbliższym przodkiem płci żeńskiej<sup>2</sup>.

Macierzyństwo postrzegane może być zatem jako: obiektywny fakt biologiczny<sup>3</sup>, skoncencjonalizowany fakt kulturowy, czy stan psychiki podmiotu doświadczającego macierzyństwa.

Powołanie do macierzyństwa (i ojcostwa) nie jest związane jednak tylko z płodnością kobiety oraz przekazaniem życia biologicznego. Zadanie to nie wyczerpuje się bowiem z chwilą poczęcia i urodzenia dziecka. Jest to wprawdzie zasadnicza funkcja, od której kobieta

<sup>1</sup> J. Bartmiński, *Polski stereotyp matki*, „Postscriptum Polonistyczne” 2008, nr 1, s. 33-53.

<sup>2</sup> Za: A. Wejland, *Obrazy grup społecznych. Studium metodologiczne*, Instytut Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa 1991, s. 52-60.

<sup>3</sup> A. Maciarz, *Macierzyństwo w kontekście zmian społecznych*, Wyd. Akademickie „Żak”, Warszawa 2004, s. 10.

otrzymuje tytuł matki, ale obok przekazania życia biologicznego, zadaniem rodziców jest wprowadzenie dziecka także w życie społeczne, kulturowe, duchowe.

Kobieta, zostając matką, wchodzi w interakcję z samym Bogiem. To dzięki Niemu może pozwolić sobie na zostanie matką i danie życia drugiemu człowiekowi. Nie każdej kobiecie dana jest ta fizyczna możliwość, jednak każda potrafi zrodzić w sobie chęć bycia matką psychicznie, rozwijając swoją dojrzałość i serdeczność wobec innych ludzi i otaczającego ją świata<sup>4</sup>.

Maria Braun-Gałkowska podkreśla, że chociaż być matką to znaczy rodzić dzieci, to jednak rodzenie nie zawsze odbywa się wyłącznie w sensie fizycznym. Ważne jest wprowadzanie nowych pokoleń w świat - w sensie fizycznym, psychicznym i duchowym, do czego powołane są matki, ale nie tylko te rodzące dzieci w sensie fizycznym. Istnieje bowiem macierzyństwo duchowe, które polega na obdarzaniu życiem psychicznym i duchowym, w którym biorą udział nie tylko te kobiety, które rodzą w sensie dosłownym. Znamienne stają się zatem słowa - „kobieta może nigdy nie urodzić dziecka, ale dla wielu być matką”<sup>5</sup>.

Macierzyństwo postrzegać można jako swego rodzaju praktykę społeczną, w którą mogą angażować się nie tylko kobiety bezpośrednio spokrewnione z dzieckiem, ale także i te, które wykonują inną pracę - opiekuńczą<sup>6</sup> (kontekst społeczny). W tym rozumieniu, matką można się stać z pominięciem faktu poczęcia i urodzenia dziecka. Oznacza to, że określić kobietę „matką” bądź nadać jej pewne cechy macierzyńskie możemy wtedy, gdy jest ona opiekunką, nauczycielką, przedszkolanką i posiada do tego odpowiednie kwalifikacje zawodowe. „Macierzyństwo nie jest więc jedynie sprawą wyposażenia biologicznego czy wrodzonych instynktów, lecz jest silnie zdeterminowane przez czynniki kulturowe, które popierają, wzmacniają i specjalizują sferę biologiczną i psychologiczną macierzyństwa albo też ją osłabiają lub eliminują”<sup>7</sup>.

Wśród wielu środowisk, które mają swój aktywny udział w dojrzewaniu kobiety do macierzyństwa szczególne miejsce zajmuje rodzina. Jest głównym środowiskiem wychowawczym, pełni kluczową rolę w rozwoju poszczególnych członków. To z niej czerpią podstawowe wartości, normy zachowań i to właśnie rodzina kształtuje ich jako świadomych i dojrzałych ludzi<sup>8</sup>.

## 2. Dojrzewanie kobiet do macierzyństwa

Przygotowanie kobiet do macierzyństwa trwa przez cały okres ich dzieciństwa i dorastania<sup>9</sup>. Wskazać zatem można trzy okresy rozwoju postawy macierzyńskiej:

1. okres od wczesnego dzieciństwa do zajścia kobiety w ciążę;
2. okres ciąży i porodu;
3. okres od urodzenia dziecka do ukończenia przez nie 3-4 miesięcy życia<sup>10</sup>.

Jako znaczący jawi się okres dzieciństwa i dorastania. W tym czasie kobieta, w sposób mniej lub bardziej świadomy, poznaje zakres obowiązków matki. Najpierw w oparciu o wzory

---

<sup>4</sup> U. Tataj-Puzyna, *Wartości w życiu człowieka – wartość macierzyństwa*, „Fides et ratio. Kwartalnik Naukowy Towarzystwa Uniwersyteckiego” 2013, nr 1, s. 55.

<sup>5</sup> M. Braun-Gałkowska, *Mieć dziecko, czy być matką?*, [w:] D. Kornas-Biela (red.), *Oblicza macierzyństwa*, RW KUL, Lublin 1999, s. 67.

<sup>6</sup> R. E. Hryciuk, E. Korolczuk, *Wstęp. Pożegnanie z Matką Polką?*, [w:] R. E. Hryciuk, E. Korolczuk (red.), *Pożegnanie z Matką-Polką? Dyskursy, praktyki i reprezentacje macierzyństwa we współczesnej Polsce*, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012, s. 8-20.

<sup>7</sup> E. Włodarczyk, *Młodość wobec macierzyństwa i jego kulturowej kreacji*, Wyd. Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2008, s. 15.

<sup>8</sup> D. Opozda, *Zróżnicowane rodzicielstwo – zarys refleksji*, [w:] D. Opozda, M. Leśniak (red.), *Rodzicielstwo w wybranych zagadnieniach pedagogicznych*, Wyd. Episteme, Lublin 2017, s. 20.

<sup>9</sup> D. Ruszkiewicz, *Małżeństwo i macierzyństwo w refleksji kobiet niezamężnych i bezdzietnych*, Naukowe Wyd. Piotrkowskie, Piotrków Trybunalski 2016, s. 53.

<sup>10</sup> G. Makiełło-Jarża, *Geneza i rozwój postawy macierzyńskiej*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Psychologiczno-Pedagogiczne” 1972, z. 17, s. 22-24.

zaobserwowane w domu pochodzenia, a dalej - w wyniku ich zaaprobowania jako te, które chciałyby powielać albo ich zakwestionowania i odrzucenia - kształtuje własne ich wyobrażenie oraz sposób ich realizacji<sup>11</sup>. Kobiety częściej naśladują bowiem zachowania, jakie wyniosły z rodzinnego domu, rzadziej tworzą własny obraz wychowywania swojego dziecka<sup>12</sup>. Maria Mądry przedstawia okres dzieciństwa, dorastania i dorosłości, który poprzedza zajście kobiety w ciążę, jako czas realizujących się wówczas zadań:

1. „dokonywanie się zmian rozwojowych w organizmie (strukturze Soma) i psychice (strukturze Psyche) kobiety oraz naciski w obszarze oddziaływań społecznych (strukturze Polis) usposabiające do podjęcia roli matki,

2. uczestnictwo w socjalizacji prorodzinnej (w tym promacierzyńskiej) i aktywność własna na rzecz przygotowania do podjęcia roli matki,

3. interioryzacja społecznie usankcjonowanego wzoru macierzyństwa”<sup>13</sup>.

Realizacja tych zadań odbywa się w naturalny sposób w toku działań wychowawczych podejmowanych poprzez poszczególne środowiska jak i na drodze samowychowania (np. rozmowy, czytanie literatury tematycznej), Może dokonywać się także przypadkowo (poprzez obserwację, a w okresie dzieciństwa także zabawę), co prowadzi do rozwoju wiedzy i kompetencji oraz do kształtowania pozytywnego obrazu matki i jej roli<sup>14</sup>. Ten właśnie proces posiada nazwę „długofalowego przygotowania do podjęcia ról rodzicielskich” i jest kształtowany w rodzinie i szkole wraz z udziałem mediów i grup rówieśniczych. Zakończeniem przygotowania kobiety do roli matki poprzez rodzinę jest znajomość przedstawionych jej wzorców i gotowość do pełnienia tej roli<sup>15</sup>.

Etap drugi - rozwoju postawy macierzyńskiej to etap ciąży i porodu.

Charakteryzuje go to, iż w toku jego trwania uwaga stopniowo przenoszona jest na rozwijające się dziecko, jego odrębność, czemu sprzyja np. odczuwanie ruchów dziecka. Od partnera/ojca dziecka kobieta oczekuje wówczas szeroko pojętego wsparcia, zarówno tego związanego z przygotowaniem do narodzin dziecka jak i wsparcia emocjonalnego. Cięża może być postrzegana z jednej strony w kategoriach ciężaru (fizycznego, ruchowego, psychicznego, finansowego; waga każdego z nich jest inna) i stanu błogosławionego – jako dwa krańce jednego wymiaru (choć naturalnie pomiędzy nimi znajduje się wiele pośrednich stanów)<sup>16</sup>. Przyjmuje się wręcz, że „wiele kobiet przechodzi średnią depresję zwłaszcza podczas pierwszych 8-10 tygodni, a sam stosunek matki do dziecka w tym okresie charakteryzują sprzeczne myśli i odczucia – od pełnej akceptacji do odrzucenia”<sup>17</sup>, przybierając często różne odcienie i wartości ambiwalencji wobec poczętego dziecka.

---

<sup>11</sup> E. Włodarczyk, *O „rodzeniu się” macierzyństwa*, [w:] J. Deręgowska, M. Majorczyk (red.), *Konteksty współczesnego macierzyństwa. Perspektywa młodych naukowców*, Wyd. Naukowe Wyższej Szkoły Nauk Humanistycznych i Dziennikarstwa, Poznań 2012, s. 102.

<sup>12</sup> B. Parysiewicz, *Wychowawcza rola matki we współczesnej rodzinie polskiej w świetle badań Katedry Pedagogiki Rodziny Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, [w:] J. Jakubiak (red.), *Partnerka, matka, opiekunka: kobieta w czasach nowożytnych*, Wyd. Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Bydgoszcz 2000, s. 207-208.

<sup>13</sup> M. Mądry, *Macierzyństwo jako płaszczyzna permanentnego rozwoju kobiety w biegu życia*, „Psychologia Rozwojowa” 2012, nr 3, s. 12.

<sup>14</sup> R. J. Gerrig, P. G. Zimbardo, *Psychologia i życie*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 342-345; J. Miluska, *Przekształcenia ról płciowych a szanse kobiet*, [w:] J. Miluska, E. Pakszys (red.), *Humanistyka i pleć. Studia kobiece z psychologii, filozofii i historii*, Wyd. Naukowe UAM, Poznań 1995, s. 19-33.

<sup>15</sup> M. Mądry, *Macierzyństwo jako płaszczyzna...*, dz. cyt., s. 12.

<sup>16</sup> D. Opozda, *Stan błogosławiony czy ciężar? Z psychopedagogicznej problematyki postaw wobec „wczesnego rodzicielstwa”*. Uwagi wybrane, [w:] E. Lichtenberg-Kokoszka, E. Janiuk, J. Dzierżanowski (red.), *Ciąża czy stan błogosławiony? Zagadnienie interdyscyplinarne*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2011, s. 41-42.

<sup>17</sup> E. Lichtenberg-Kokoszka, *Zmiany bio-psycho-społeczne zachodzące w organizmie kobiety, wynikające z poczęcia dziecka*, [w:] E. Lichtenberg-Kokoszka, E. Janiuk, J. Dzierżanowski (red.), *Ciąża czy stan błogosławiony?...*, dz. cyt., s. 15.

Najważniejszym zadaniem tegoż etapu jest przygotowanie się przez kobietę do porodu. Często występującym odczuciem w tym okresie jest niepewność, niepokój, obawy dotyczące porodu i jego przebiegu, czy ewentualnych komplikacji, co sprawia, że nie jest to łatwe. Za najważniejsze zatem zadania stojące przed kobietą i wpisane w okres ciąży uznaje się: zapewnienie sobie i dziecku bezpieczeństwa przez okres ciąży i porodu, uzyskanie akceptacji dla dziecka ze strony najważniejszych osób w rodzinie, nawiązanie więzi z mającym się urodzić dzieckiem oraz przystosowanie się do nowych zadań<sup>18</sup>. Z dużym prawdopodobieństwem przyjąć można, że ich efektywne zrealizowanie jest niezbędnym warunkiem spokojnego i stabilnego wejścia w rolę macierzyńską po urodzeniu dziecka.

Etap trzeci - okres od urodzenia dziecka do ukończenia przez nie 3-4 miesięcy życia wydaje się być niejako kolejną sekwencją procesu dojrzewania do roli matki. Nie należą do rzadkości sytuacje kiedy kobiety nie odnajdują w sobie od razu po porodzie radości z bycia matką. Narodziny miłości macierzyńskiej niekoniecznie muszą następować wraz z poczęciem się dziecka. Nawet już po urodzeniu dziecka – poprzedza je okres bezradności, oziębłości, dystansu, obojętności<sup>19</sup>. Zdarza się także, że akceptacja przychodzi dopiero w miarę upływu czasu. „Wstępne zaskoczenie i przekonanie o trudnościach, jakie przynosi ze sobą urodzenie dziecka, ustępuje miejsca rzeczowej analizie sytuacji i podejmowaniu działań przygotowujących do przyjęcia go. Równoległe przebiega proces emocjonalnej adaptacji do perspektywy rodzicielstwa, a także stopniowe nawiązywanie więzi z dzieckiem”<sup>20</sup>.

W związku z powyższym, wszystkie trzy etapy rozwoju postawy macierzyńskiej układają się w logicznie uporządkowany i wzajemnie z siebie wynikający ciąg zdarzeń wskazujący, iż dojrzewanie do roli matki przyjmuje charakter procesu, który jest warunkowany licznymi czynnikami.

Nie ulega zatem jakiegokolwiek wątpliwości, że to rodzina, a w zasadzie matka, pełni największą rolę w przygotowaniu córki do bycia dobrą matką i żoną. Macierzyństwo stanowi podstawę rodziny i wychowania w takim znaczeniu, że matka „tworzy metafizyczne centrum rodziny”. Przekazuje dzieciom to, jak zbudować w przyszłości swój własny dom i stworzyć rodzinę pełną miłości, szczęścia i spokoju. Na fundamencie miłości wprowadza dzieci w różne obszary życia, między innymi w świat etyki, religii i wartości. Ta matczyzna nauka ukierunkowana jest w głównej mierze na wychowywanie córek, bo to właśnie one stając się matkami, będą przekazywać te same, odpowiednie wartości swoim dzieciom<sup>21</sup>.

Znaczące w procesie dojrzewania do macierzyństwa jest także wsparcie ze strony ojca dziecka. Jakość relacji małżeńskiej jest bowiem istotnym wyznacznikiem funkcjonowania wychowawczego w roli rodzicielskiej. Wysoka jakość relacji małżeńskiej łączy się istotnie statystycznie z wyższą motywacją i zaangażowaniem rodzica w wychowanie dziecka oraz wyższym zadowoleniem i satysfakcją z aktywności wychowawczej. Najbardziej optymalnym miejscem realizowania się w roli matki jest rodzina, w której małżonkowie wzajemnie się szanują, wspierają, dopełniają. Jeśli warunki te są spełnione, a jest kobieta wspierana przez męża zarówno w czasie ciąży, a następnie porodu i opieki nad nowo narodzonym dzieckiem, znacznie łatwiej jest jej oswoić się z pojawiającymi się trudami macierzyństwa i czerpać z niego radość. Stresy, brak właściwej komunikacji i konflikty małżeńskie osłabiają tylko więź małżeńską, stając się dla wielu par czasem próby<sup>22</sup>.

---

<sup>18</sup> Za: E. Bielawska – Batorowicz, *Psychologiczne aspekty prokreacji*, „Śląsk” Wyd. Naukowe, Katowice 2006, s. 129.

<sup>19</sup> E. Włodarczyk, *O „rodzeniu się” macierzyństwa...*, dz. cyt., s. 104.

<sup>20</sup> E. Bielawska – Batorowicz, *Psychologiczne aspekty prokreacji...*, dz. cyt., s. 159.

<sup>21</sup> I. Nowikow, *Rodzina jako fundament kształtowania człowieka*, „Logos i Ethos” 2013, nr 1 (34), s. 119-120.

<sup>22</sup> A. Chmielewska, *Środowisko rodzinne jako źródło trudności i wsparcia*, [w:] A. Kwak, M. Bieńko (red.), *Wielość spojrzeń na małżeństwo i rodzinę*, Wyd. UW, Warszawa 2012, s. 179-182.

### 3. Badania własne

Celem przeprowadzonych badań własnych było poznanie opinii kobiet na temat macierzyństwa. Badania zostały przeprowadzone metodą sondażu diagnostycznego w XI 2022r. Uczestniczyło w nich 250 kobiet w wieku od 18 do 45 lat. Ze względu na niekompletność uzyskanych odpowiedzi, analizie poddano 204 kwestionariusze ankiety.

Największą grupę (39%) stanowiły kobiety pomiędzy 21 a 25 rokiem życia, nieco mniejszą (26,5%) w wieku 18-20 lat. Kolejno kobiety – w wieku 40-45 lat – stanowiły 11,5% badanych, w wieku 26-30 – 11% respondentów, w wieku 36-40lat – 7% badanych, oraz w wieku 31-35lat – 4,5% grupy badanej. Największą grupę badanych (łącznie 76,5%) stanowią zatem młode kobiety – do 30 roku życia. Wiek badanych okazał się jednak zróżnicowany, co pozwala także na poznanie rozumienia macierzyństwa przez kobiety na różnym etapie rozwojowym.

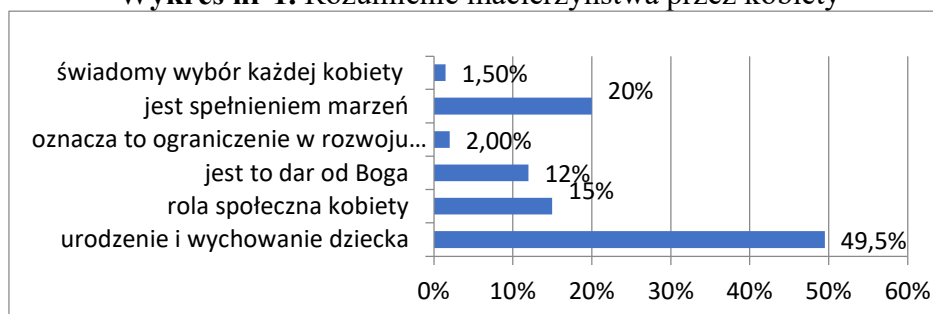
60% respondentów (123 osoby) zamieszkuje miasto, 40% zaś (81 osób) wieś. 61% stanowią osoby uczące się, a 39% pracujące. Na pytanie o trwanie w związku, większa część badanych odpowiedziała, że jest w nieformalnym związku partnerskim (36%), mniejsza grupa respondentów nie jest w żadnym związku (27,5%), nieznacznie mniej (26%) zadeklarowało, że jest w związku małżeńskim. 10% na pytanie o status związku odpowiedziało, że „mam chłopaka”, a zaledwie 0,5% określiło go jako „narzeczeństwo”.

Dwa zasadnicze problemy, które postawiono, zostały sformułowane w postaci pytań – jak kobiety rozumieją macierzyństwo?; oraz jakie znaczenie ma rodzina pochodzenia dla kształtowania się postaw kobiet wobec macierzyństwa?. Analizy badań pozwalają zaprezentować wiele istotnych wniosków, które należy sklasyfikować w dwa podstawowe obszary.

#### 3.1. Macierzyństwo i jego rozumienie

Punktem wyjścia podejmowanych analiz uczyniono rozumienie macierzyństwa przez kobiety.

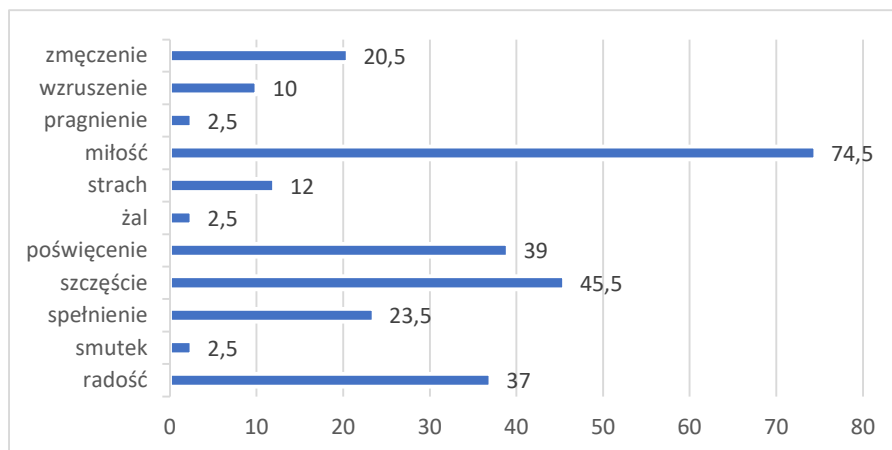
Wykres nr 1. Rozumienie macierzyństwa przez kobiety



Źródło: badania własne.

Dane zaprezentowane na wykresie wskazują w jaki sposób kobiety rozumieją macierzyństwo. Niemal połowa respondentek (49,5%) uważa, że macierzyństwo to urodzenie i wychowanie dziecka. Pozostałe kobiety wskazały, że jest to spełnienie marzeń – 20%; rola społeczna kobiet (15%); dar od Boga (12%). Najrzadziej zaznaczane odpowiedzi to ograniczenie w rozwoju zawodowym (2%) oraz - świadomy wybór każdej kobiety (1,5%).

Wykres nr 2. Odczucie, z jakim kobiety kojarzą macierzyństwo

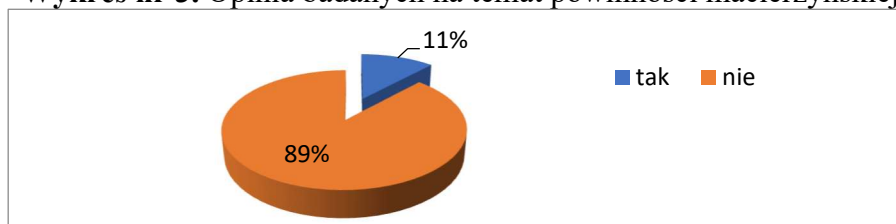


Źródło: badania własne.

Odczuciem kojarzonym przez kobiety z macierzyństwem, które zdecydowanie zasługuje na wyróżnienie jest miłość (74,5%); 45,5% zaznaczyło odpowiedź: szczęście; niewiele mniej wskazań (39%) otrzymało poświęcenie; 37% badanych odpowiedziało: radość; 23,5% spełnienie, a niewiele mniej 20,5%: zmęczenie. 12% badanych macierzyństwo kojarzy ze strachem, a niewiele mniej, 10% ze wzruszeniem. Tylko 4% zaznaczyło odpowiedź: pragnienie, a żal i smutek, zostały wskazane każdorazowo przez 5 osób, co daje nam po 2,5%.

Ze względu na możliwość wielokrotnego wyboru wyniki nie sumują się do 100%.

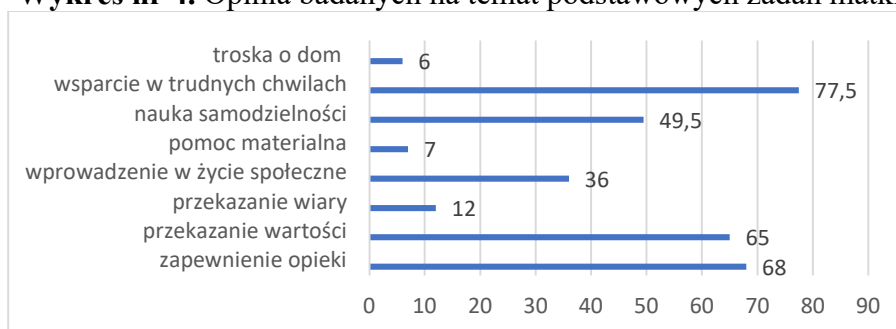
**Wykres nr 3.** Opinia badanych na temat powinności macierzyńskiej



Źródło: badania własne.

Zdecydowana większość kobiet (89%) uważa, że nie każda kobieta powinna zostać matką. 11% natomiast jest odmiennego zdania.

**Wykres nr 4.** Opinia badanych na temat podstawowych zadań matki

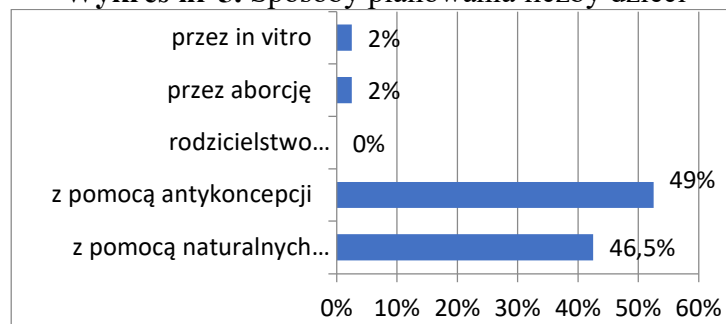


Źródło: badania własne.

Według respondentek wsparcie dziecka w trudnych chwilach to najważniejsze zadanie kobiety-matki (77,5%). Kolejnym, równie ważnym zadaniem jest zapewnienie opieki (68%) oraz przekazanie wartości (65%). 49,5% kobiet uważa, że jest to nauka samodzielności, i wprowadzenie w życie społeczne (36%). Nieco rzadziej respondentki wskazywały przekazywanie

wiary (12%), udzielanie dziecku pomocy materialnej (7%) oraz troskę o dom (6%). Ze względu na możliwość wielokrotnego wyboru, odpowiedzi nie sumują się do 100%.

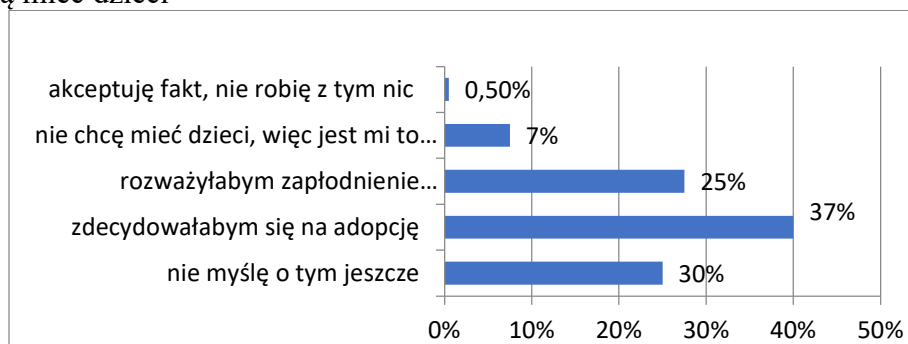
**Wykres nr 5. Sposoby planowania liczby dzieci**



Źródło: badania własne.

Niemal połowa badanych kobiet (49%) zadeklarowała, że planując liczbę dzieci z/decyduje się na antykoncepcję, lub nieco mniej (46,5%) naturalne metody rozpoznawania płodności. Zastosowanie metody in vitro lub aborcji wskazało po 2% respondentek. Żadna z kobiet nie wybrała rodzicielstwa zastępczego. Adopcja jest zatem postrzegana przez kobiety jako rozwiązanie gorsze niż na przykład aborcja. Zapytano zatem w dalszej kolejności kobiety, jakie działania podjęłyby gdyby okazało się, że nie mogą mieć dzieci.

**Wykres nr 6. Działanie podejmowane przez kobiety w sytuacji, w której dowiadują się, że nie mogą mieć dzieci**

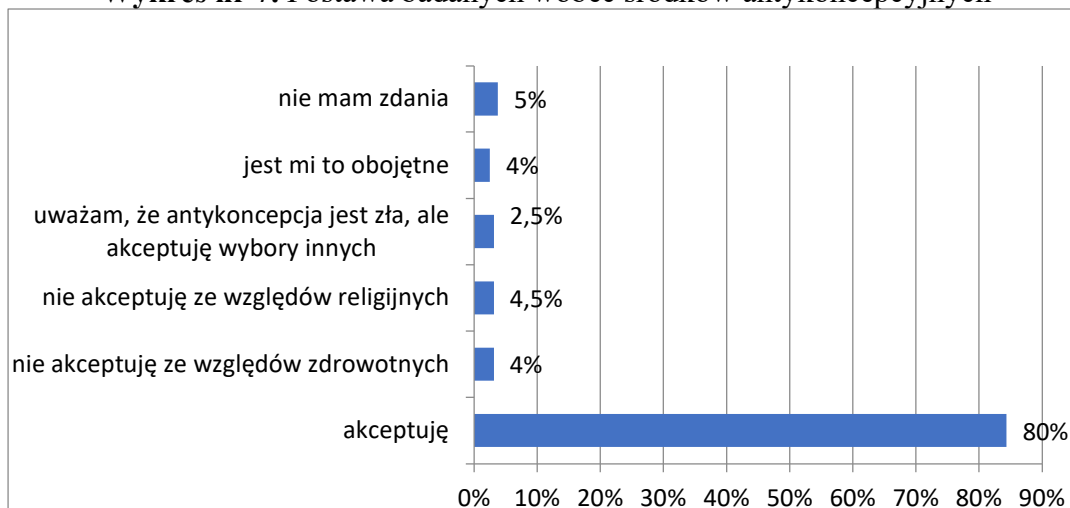


Źródło: badania własne.

Większość kobiet w sytuacji, jeśli okazałoby się, że nie może mieć dzieci, odpowiada, że zdecydowałaby się na adopcję - 37%. Nieco mniej 30% badanych w ogóle nie myśli na ten temat. 25% zdecydowałoby się na metodę in vitro. natomiast pozostałe 7% nie chcą mieć dzieci, więc nie widzi w tym problemu. Zaledwie 1 osoba (0,5%) deklaruje natomiast, że zaakceptowałaby ten fakt i nie miała dzieci.

W zestawieniu z poprzednim pytaniem jasno widać, że kobiety planując rodzinę nie wybiegają aż tak daleko w przyszłość i nie dopuszczają w ogóle myśli, że mogłyby mieć problem z zajściem w ciążę. Gdy natomiast pada konkretne pytanie o taką właśnie sytuację większość z nich wskazuje, że zdecydowałaby się na takie rozwiązanie.

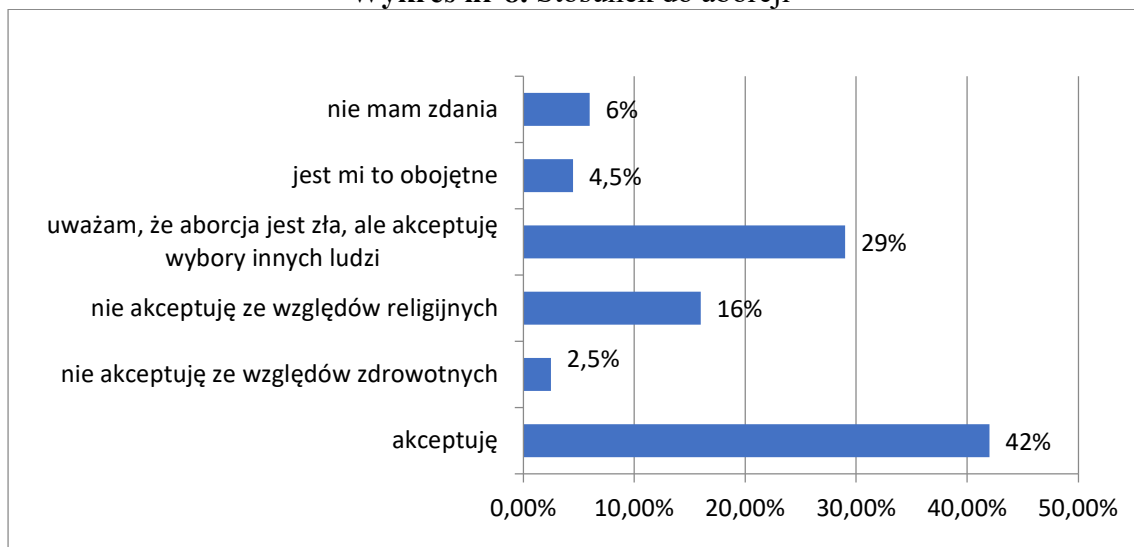
**Wykres nr 7. Postawa badanych wobec środków antykoncepcyjnych**



Źródło: badania własne.

Znaczna większość kobiet badanych (80%) akceptuje stosowanie środków antykoncepcyjnych. 5% w ogóle nie ma zdania na ten temat, a 4% jest to obojętne. Kobiety nie akceptujące środków antykoncepcyjnych ze względów zdrowotnych (4%) czy religijnych (4,5%) stanowią niewielką grupę. Zaledwie 2,5% respondentek uważa stosowanie środków antykoncepcyjnych za złe, ale akceptują takie wybory innych ludzi.

**Wykres nr 8. Stosunek do aborcji**



Źródło: badania własne

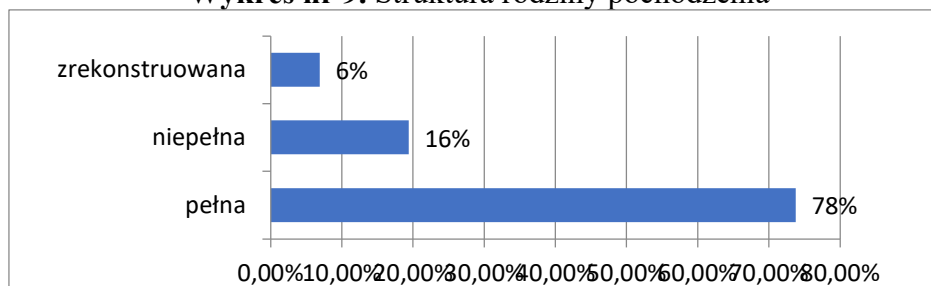
Jeśli chodzi o stosunek do aborcji w opinii kobiet badanych, zdania są podzielone. Aż 42% w pełni akceptuje aborcję, zaś 29% akceptuje wybór aborcji przez innych jednak uważa to za czyn niewłaściwy. 16% respondentek nie akceptuje aborcji ze względów religijnych, a 6% nie ma zdania na ten temat. 4,5% badanych zaznaczyło odpowiedź, że jest im to obojętne, zaś tylko 2,5% nie akceptuje aborcji ze względów zdrowotnych.. Na podstawie tego pytania wywnioskować można, iż niemal połowa badanych kobiet uważa aborcję za czyn całkowicie akceptowalny. Znaczna część akceptuje ten czyn, jako decyzję innych, choć uważa aborcję za złą.



### 3.2. Funkcjonowanie rodziny pochodzenia i jej znaczenie dla kształtowania się postaw kobiet wobec macierzyństwa

Poproszono ankietowanych o określenie struktury rodziny, w której funkcjonują, relacji w niej panujących i innych wskaźników będących predyktorami oddziaływania rodziny na kształtowanie postaw macierzyńskich.

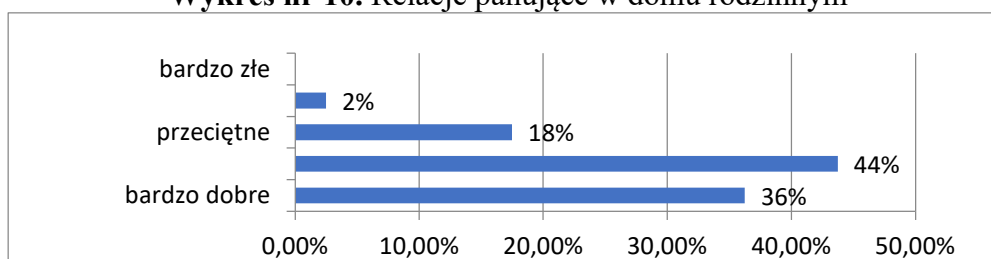
Wykres nr 9. Struktura rodziny pochodzenia



Źródło: badania własne.

Wykres nr 9 przedstawia, iż 78% badanych kobiet pochodzi z rodziny pełnej, 16% z niepełnej, a 6% z rodziny zrekonstruowanej/ patchworkowej.

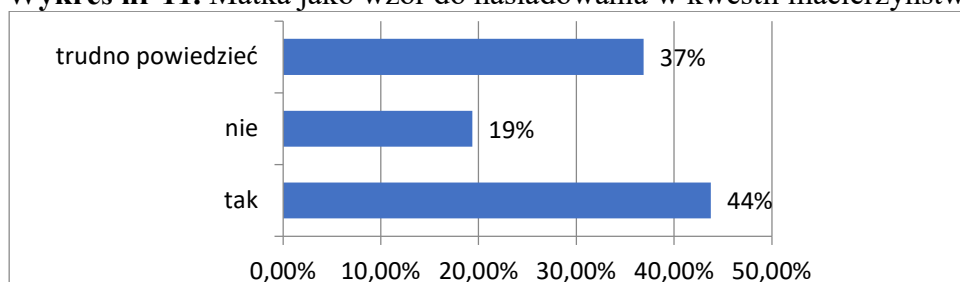
Wykres nr 10. Relacje panujące w domu rodzinnym



Źródło: badania własne.

Odnosząc się do relacji panujących w domach rodzinnych kobiet badanych - w większości są to relacje dobre (44%) i bardzo dobre (36%). Jako przeciętne oceniło je 18%. Tylko 2% określiło je jako złe. Warto zaznaczyć, że nikt z badanych nie ocenił relacji panujących w domu rodzinnym jako bardzo złych.

Wykres nr 11. Matka jako wzór do naśladowania w kwestii macierzyństwa

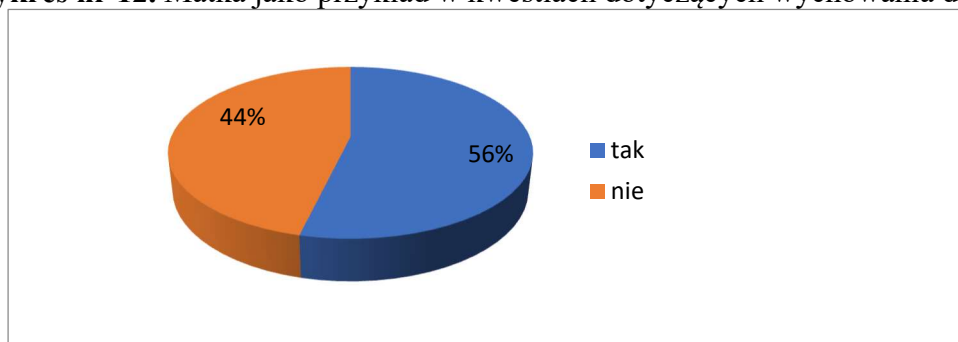


Źródło: badania własne.

Wykres przedstawia opinię kobiet na temat postrzegania własnej matki jako wzoru do naśladowania w kwestii macierzyństwa (planowania/urodzenia dziecka, uczuć, doznań i powinności z tym związanych). 44% respondentek oceniło, iż matka jest dla nich wzorem w tej kwestii, nieco mniej – 37% nie potrafiło jednoznacznie udzielić odpowiedzi na to pytanie. 19%

badanych kobiet stwierdziło jednoznacznie, że matka nie jest dla nich wzorem w kwestii macierzyństwa.

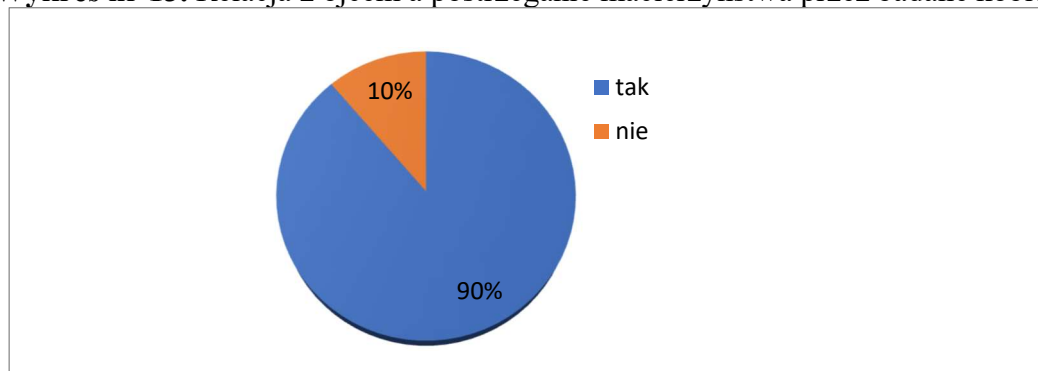
**Wykres nr 12.** Matka jako przykład w kwestiach dotyczących wychowania dzieci



Źródło: badania własne.

Na wykresie nr 12 zostały przedstawione odpowiedzi kobiet na pytanie: „Czy chciałaby Pani w przyszłości lub bierze Pani przykład ze swojej matki w kwestiach dotyczących wychowania swoich dzieci?”. Zdania w tej kwestii są istotnie podzielone. Nieco więcej niż połowa badanych (56%) ma zamiar, bądź już bierze przykład ze swojej matki w wychowywaniu swoich dzieci, niewiele mniej (44%) nie deklaruje takiego zamiaru.

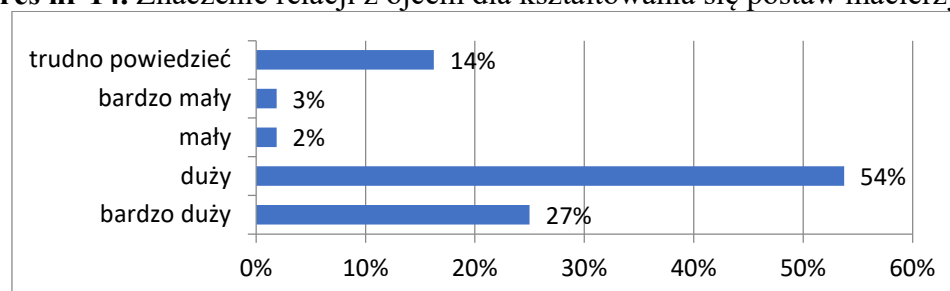
**Wykres nr 13.** Relacja z ojcem a postrzeganie macierzyństwa przez badane kobiety



Źródło: badania własne.

Badane kobiety w zdecydowanej większości (90%) oceniły, iż relacje z ojcem mają wpływ na kształtowanie się postrzegania macierzyństwa oraz podejmowane w tym aspekcie decyzje. Jedynie 10% respondentek stwierdziło, że relacja ta nie ma znaczenia. Zapytano je zatem – jaki jest ów wpływ?.

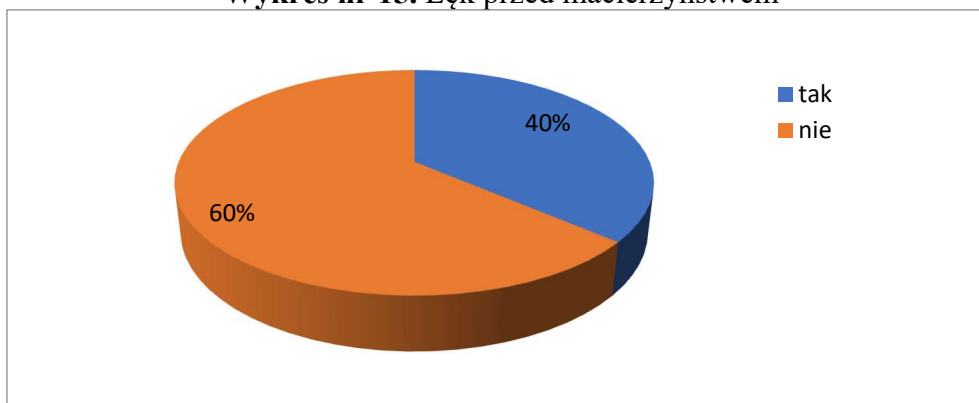
**Wykres nr 14.** Znaczenie relacji z ojcem dla kształtowania się postaw macierzyńskich



Źródło: badania własne.

Badane kobiety poproszono aby określiły jak duży wpływ mają stosunki z ojcem na kształtowanie się postaw macierzyńskich. 54% uważa, że ów wpływ na postawy macierzyńskie kobiet jest duży, 27% natomiast ocenia, iż jest on bardzo duży. 14% badanych stwierdziło, że trudno jest im udzielić jednoznacznej odpowiedzi. 3% uznało ten wpływ za bardzo mały, a 2% za mały.

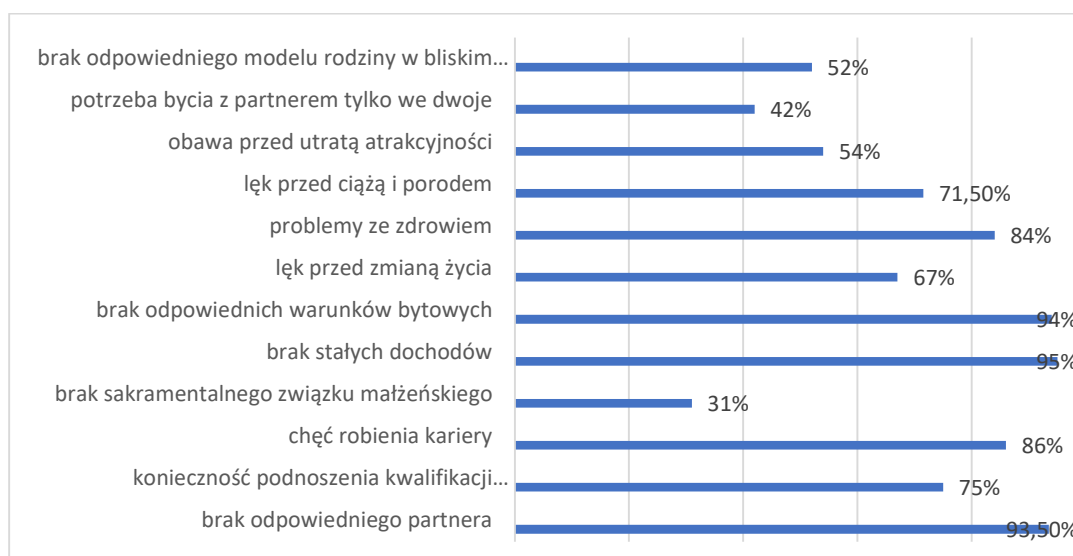
**Wykres nr 15. Lęk przed macierzyństwem**



Źródło: badania własne.

Dane zaprezentowane na wykresie wskazują, iż większość badanych (60%) nie odczuwa żadnego lęku związanego z macierzyństwem, zaś 40%, ten lęk jednak zauważa.

**Wykres nr 16. Obawy związane z podjęciem decyzji o macierzyństwie**

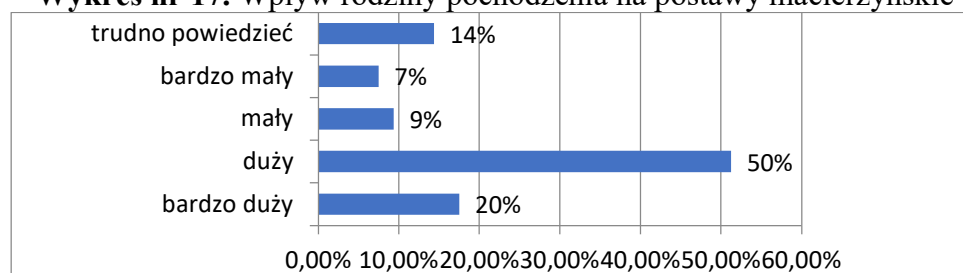


Źródło: badania własne.

Badane kobiety wskazały, iż wśród obaw, związanych z podjęciem decyzji o macierzyństwie znajduje się: „brak stałych dochodów” (95%); „brak odpowiednich warunków bytowych” (94%); „brak odpowiedniego partnera” (93,5%); „trudna sytuacja finansowa” (91%); „chęć robienia kariery” (86%); „problemy ze zdrowiem” (84%); „konieczność podnoszenia kwalifikacji zawodowych” (75%); „lęk przed ciążą i porodem” było kolejną obawą przed macierzyństwem, która może udzielać się kobietom (71,5%); „lęk przed zmianą życia” (67%); „obawa przed utratą atrakcyjności” (54%); „brak odpowiedniego modelu rodziny w bliskim otoczeniu” (52%); „potrzeba bycia z partnerem tylko we dwoje” (42%); „brak sakramentalnego związku

małżeńskiego” (31%) występuje jako najmniej istotna obawa przed macierzyństwem jaką wskazują kobiety.

**Wykres nr 17. Wpływ rodziny pochodzenia na postawy macierzyńskie**



Źródło: badania własne.

Oprócz stosunków z ojcem czy z matką, w ankiecie znalazło się pytanie na temat wpływu całej rodziny na kształtowanie się postaw macierzyńskich. Dokładnie połowa badanych kobiet wskazała (50%), że ten wpływ jest duży. 20% zaznaczyło odpowiedź: bardzo duży. 14% trudno było odpowiedzieć na to pytanie. 9% uważa, że ten wpływ jest mały, 7% - bardzo mały.

### **Wnioski z badań**

Aby udzielić odpowiedzi na pytania problemowe postawione w niniejszym artykule należy podjąć próbę rzetelnej analizy uzyskanych wyników badań. Jednym z określonych problemów było pytanie o to, w jaki sposób kobiety rozumieją i określają macierzyństwo. Niemal połowa respondentek uważa, że macierzyństwo to przede wszystkim urodzenie i wychowanie dziecka (49,5%), spełnienie marzeń (20%). Najrzadziej zaznaczaną odpowiedzią był - świadomy wybór każdej kobiety (1,5%). Odczuciem, z jakim badanym kobietom najczęściej kojarzy się macierzyństwo jest: miłość (74,5%); szczęście (45,4%); poświęcenie (39%).

Zdecydowana większość kobiet (89%) uważa, że nie każda kobieta powinna zostać matką, a do jej najważniejszych zadań jako kobiety-matki należy wspieranie dziecka w trudnych chwilach (77,5%) oraz zapewnienie mu opieki (68%) i przekazanie wartości (65%). Rzadziej jest to nauka samodzielności (49,5%) wprowadzenie w życie społeczne (36%).

Niemal połowa respondentek planując dzieci deklaruje stosowanie antykoncepcji (49%), nieco mniejsza część (46,5%) zamierza stosować naturalne metody rozpoznawania płodności.

Większość kobiet deklaruje, iż w sytuacji doświadczenia trudności z poczęciem dziecka zdecydowałyby się na adopcję (37%), nieco rzadziej (25%) na metodę in vitro.

Znaczna większość kobiet badanych (80%) akceptuje stosowanie środków antykoncepcyjnych. Jeśli chodzi o stosunek do aborcji zdania są podzielone. Aż 42% w pełni akceptuje aborcję, zaś 29% akceptuje wybór aborcji przez innych, jednak uważa to za czyn niewłaściwy. Na podstawie tego pytania wywnioskować można, iż niemal połowa badanych kobiet uważa aborcję za czyn całkowicie akceptowalny. Znaczna część akceptuje ten czyn, jako decyzję innych, choć uważa aborcję za złą.

Kolejnym postawionym przez autorkę problemem było znaczenie funkcjonowania rodziny na kształtowanie się postaw wobec macierzyństwa. Z badań wynika, że większość z badanych posiada rodzinę pełną (78%), w której panują dobre (44%) i bardzo dobre (36%) relacje. Nikt z badanych nie ocenił relacji panujących w domu rodzinnym jako bardzo złych.

Znaczące wnioski płyną w aspekcie postrzegania własnej matki jako wzoru do naśladowania w kwestii macierzyństwa (planowania/urodzenia dziecka, uczuć, doznań i powinności z tym związanych). Niemal połowa badanych (44%) oceniło, iż matka jest dla nich wzorem w tej kwestii, nieco mniej – 37% nie potrafiło jednoznacznie udzielić odpowiedzi na to pytanie. Przypuszczać zatem można, że dostrzegają w swoich matkach cechy, które warto naśladować, ale i takie których nie chciałyby powielać. Może to oznaczać również, że to pytanie było trudne dla

wielu respondentek, aby odpowiedzieć na nie jednoznacznie. 19% badanych kobiet stwierdziło, że matka nie jest dla nich wzorem w kwestii macierzyństwa.

Także w kwestii brania przykładu ze swojej matki w sprawach dotyczących wychowania swoich dzieci, zdania są istotnie podzielone. Nieco więcej niż połowa badanych (56%) ma zamiar, bądź już bierze przykład ze swojej matki w wychowywaniu swoich dzieci, niewiele mniej (44%) nie deklaruje takiego zamiaru.

Warto zauważyć, że badane kobiety w zdecydowanej większości (90%) oceniły, iż relacje z ojcem mają wpływ na kształtowanie się postrzegania macierzyństwa oraz podejmowane w tym aspekcie decyzje. Określając, jak duży wpływ mają stosunki z ojcem na kształtowanie się postaw macierzyńskich, ponad połowa (54%) uważa, że jest on duży, a 27% ocenia, iż jest on bardzo duży uznając, że każdy człowiek do prawidłowego rozwoju potrzebuje dobrych stosunków z obojgiem rodziców.

Interesujące dane dotyczą odczuwania lęku przed macierzyństwem, większość badanych (60%) deklaruje, że nie odczuwa żadnego lęku związanego z macierzyństwem, zaś 40% ten lęk jednak zauważa. Głównymi przyczynami lęku przed macierzyństwem wśród badanych są: „brak stałych dochodów” (95%); „brak odpowiednich warunków bytowych” (94%); „brak odpowiedniego partnera” (93,5%); „trudna sytuacja finansowa” (91%); „chęć robienia kariery” (86%); „problemy ze zdrowiem” (84%); „konieczność podnoszenia kwalifikacji zawodowych” (75%); „lęk przed ciążą i porodem” było kolejną obawą przed macierzyństwem, która może udzielać się kobietom (71,5%); „lęk przed zmianą życia” (67%); „obawa przed utratą atrakcyjności” (54%). Warto zauważyć, że „brak sakramentalnego związku małżeńskiego” (31%) występuje jako najmniej istotna obawa przed macierzyństwem jaką wskazują kobiety.

Na podsumowanie, poproszono badane kobiety o ocenę wpływu rodziny pochodzenia na kształtowanie się ich postaw macierzyńskich. Większość badanych kobiet wskazała, że ten wpływ jest duży (50%), i bardzo duży (20%).

### **Zakończenie**

Refleksja nad podjętą problematyką wskazuje na wieloaspektowość przedstawionego obszaru. Dla kobiety XXI wieku oczekiwania społeczne w zakresie podjęcia roli macierzyńskiej nie stanowią przymusu a podjęcie wyboru o macierzyństwie warunkowane jest obawami co do wyrzeczeń związanych materialno-bytową stroną wychowania dziecka.

We współczesnym modelu macierzyństwa obecna jest społeczna akceptacja dla włączenia działań powiązanych z opieką nad dzieckiem w szeroko pojętą aktywność kobiety, szczególnie zawodową. Zjawisko tzw. kariery dwutorowej, polegającej na łączeniu ról rodzinnych – roli żony i matki oraz ról zawodowych, stało się powszechne.

Mimo dokonujących się przeobrażeń społecznych, wzrastającego zaangażowania ojców w wychowanie dziecka, rola matki jest jedną z ważniejszych ról przypisywanych kobiecie. Dlatego też, przygotowanie młodych do pełnienia ról małżeńskich i rodzicielskich winno być przedmiotem troski całego społeczeństwa, szczególnie iż dane statystyczne dotyczące rozwodów, urodzeń i związków małoletnich wskazują jednoznacznie, iż uzupełnienie braków w edukacji młodzieży jawi się jako pilna potrzeba społeczna.

Głównym podmiotem socjalizacyjnym wyróżniającym się na tle tych, które w sposób okazjonalny pełnią funkcje socjalizacyjne (jak grupa rówieśnicza czy społeczność lokalna) jest niewątpliwie rodzina, a obok niej szkoła. Dziecko w rodzinie „poddawane jest wielu wpływom wychowawczym o charakterze zamierzonym i niezamierzonym. To codzienne oddziaływanie prototypowo zapisuje w młodym człowieku szereg ważnych treści i uczy sposobu funkcjonowania również w zakresie pełnienia ról małżeńsko-rodzinnych. Tego rodzaju transmisja wpływów wychowawczych oparta jest na mechanizmie identyfikacji, gdzie kluczowym pojęciem jest wzór osobowy, a oddziaływanie przezeń nabiera w rodzinie szczególnego znaczenia. W niej dziecko czerpie wzór małżeństwa i rodziny i tu kształtuje poznawczą reprezentację szeroko

rozumianej rzeczywistości społecznej, a to, z jakimi wzorami się w niej identyfikuje, w znacznej mierze wpływać będzie na sposób jego dalszego funkcjonowania w określonym obszarze życia”<sup>23</sup>. Rodzina - z uwagi na charakter i siłę swego oddziaływania – pozostaje najważniejszą agendą socjalizacyjną przez wiele lat. Dzięki wykorzystaniu całego wachlarza zamierzonych i niezamierzonych oddziaływań, wzmocnionych silnymi więziami emocjonalnymi, wyposaża dzieci i młodzież w kompetencje, umiejętności, wzory zachowań społecznych, które w decydującej mierze warunkują ich dalsze życie i rozwój.

Nie ulega wątpliwości, iż uwzględniając to, jak ważne jest oddziaływanie rodziny na kształtowanie postaw macierzyńskich, należałoby zastanowić się w jaki sposób otoczyć jeszcze większą troską polskie rodziny i udzielić im wszechstronnego wsparcia. Potrzeby w zakresie przygotowania młodzieży do małżeństwa i macierzyństwa<sup>24</sup> uzasadniają konieczność podjęcia natychmiastowych działań, polegających między innymi na ścisłej współpracy, opartej na zgodnym systemie wartości wszystkich podmiotów wychowujących. Po wtóre, wskazują, że należy uświadamiać przede wszystkim rodziców jak i nauczycieli, iż od jakości wychowania dzieci i młodzieży do życia w małżeństwie i rodzinie zależy kształtowanie się przyszłości całego społeczeństwa. W związku z tym zachodzi nagła konieczność podejmowania systemowych działań, które nie mogą być oparte wyłącznie na przypadkowości ale systematycznym, spójnym działaniu integrującym możliwie jak najwięcej środowisk wychowawczych.

Warto byłoby także zachęcać nauczycieli-wychowawców do podejmowania procesu dokształcania ukierunkowanego na rozwój wiedzy i kompetencji, które ułatwiłyby kierowanie i rozeznawanie swoich podopiecznych w sferze małżeństwa i rodzicielstwa oraz podejmowanie wobec nich roli mentora. Po trzecie, konieczne jest podjęcie także konkretnych działań społecznych, które przyczynią się do tworzenia warunków sprzyjających rozwojowi edukacji prorodzinnej. Wśród nich zalecane byłoby promowanie wartościowych publikacji, filmów i programów telewizyjnych, oraz inicjowanie zgodnej współpracy między wszystkimi środowiskami wychowawczymi.

Wyniki badań nad percepcją wartości macierzyństwa, choć nie mogą być w pełni rozstrzygnięte, stanowią znaczący przyczynek do dalszych analiz i w sposób oczywisty partycypują w procesie uspołeczniania nie tylko młodzieży poprzez kształtowanie postaw, podkreślanie wartości macierzyństwa w poszczególnych jego wymiarach, ale dostarczają jednocześnie przesłanek służących opisowi i wyjaśnieniu zarówno potencjalnych jak i aktualnych sytuacji, decyzji i okoliczności, jakich badane kobiety doświadczają w swoim życiu.

### **Streszczenie:**

Problematyka rodzinna, w tym poszczególne oblicza macierzyństwa, stanowią przedmiot szczególnego zainteresowania nauk socjologicznych, pedagogicznych, psychologicznych. Potwierdza ten fakt obserwacja nowych, współczesnych zachowań i postaw coraz częściej pojawiających się w tej sferze życia. Autorka postawiła sobie za cel zbadanie percepcji macierzyństwa oraz poznanie, w jaki sposób kobiety oceniają rolę rodziny pochodzenia w procesie dorastania/dojrzenia do macierzyństwa. Aby to uczynić przebadano grupę respondentek pod względem wyrażanych deklaracyjnych wskaźników: odczuwanych emocji, lęków wobec macierzyństwa, planów dotyczących kształtowania rodziny czy decyzji podejmowanych w obszarze życia małżeńsko-rodzinnego.

Realizacja założonego celu oraz odpowiedź na sformułowane pytania problemowe ujęta jest w procesie wywodu, na który składa się wprowadzenie w zagadnienie poprzez analizę macierzyństwa, procesu dojrzewania do niego oraz wpływających na ten proces uwarunkowań, a

---

<sup>23</sup> D. Opozda, *Katolicki wzór małżeństwa w wychowaniu prorodzinnym*, [w:] M. Chymuk, D. Topa (red.), *Edukacja prorodzinną*, Wyd. Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2000, s. 108.

<sup>24</sup> L. Pietruszka, M. Parzyszek, *Narzeczeństwo - droga, którą warto przejść*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2019, s. 3-42.

następnie analizę badań własnych wskazujących znaczenie rodziny pochodzenia na kształtowanie się postaw wobec macierzyństwa.

Ich wyniki wpisują się w tendencje wyłaniające się z badań ogólnopolskich wskazujących, że to właśnie rodzina jako podstawowe środowisko wychowawcze ma decydujące znaczenie dla kształtowania się postaw kobiet wobec macierzyństwa.

**Słowa kluczowe:** kobieta, rodzina; małżeństwo, macierzyństwo.

### **Summary:**

*About motherhood and growing up to it in the opinion of women*

Family issues, including the various faces of motherhood, are of particular interest to sociological, pedagogical and psychological sciences. This fact is confirmed by the observation of new, contemporary behaviors and attitudes appearing more and more often in this sphere of life. The author set herself the goal of examining the perception of motherhood and learning how women assess the role of the family of origin in the process of growing up/maturing to motherhood. To do this, a group of female respondents was surveyed in terms of expressed declarative indicators: felt emotions, fears of motherhood, plans for shaping a family or decisions made in the area of marital and family life.

The implementation of the assumed goal and the answer to the formulated problem questions are included in the process of reasoning, which consists of an introduction to the issue through the analysis of motherhood, the process of maturing to it and the conditions affecting this process, and then the analysis of own research indicating the importance of the family of origin on the formation of attitudes towards motherhood.

Their results are in line with the trends emerging from nationwide research indicating that it is the family as the basic educational environment that is decisive for shaping women's attitudes towards motherhood.

**Keywords:** woman, family; marriage, motherhood.

### **Bibliografia:**

- Bartmiński J., *Polski stereotyp matki*, „Postscriptum Polonistyczne” 2008, nr 1, s. 33-53.
- Bielawska-Batorowicz E., *Psychologiczne aspekty prokreacji*, „Śląsk” Wyd. Naukowe, Katowice 2006.
- Braun-Gałkowska, M. *Mieć dziecko, czy być matką?*, [w:] D. Kornas-Biela (red.), *Oblicza macierzyństwa*, RW KUL, Lublin 1999, s. 67-74.
- Chmielewska A., *Środowisko rodzinne jako źródło trudności i wsparcia*, [w:] A. Kwak, M. Bieńko (red.), *Wielość spojrzeń na małżeństwo i rodzinę*, Wyd. UW, Warszawa 2012, s. 177-198.
- Chymuk M., Topa D. (red.), *Edukacja prorodzinna*, Wyd. Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2000.
- Gerrig R. J., Zimbardo P.G., *Psychologia i życie*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Hryciuk R. E., Korolczuk E., *Wstęp. Pożegnanie z Matką Polką?*, [w:] R. E. Hryciuk, E. Korolczuk (red.), *Pożegnanie z Matką-Polką?: Dyskursy, praktyki i reprezentacje macierzyństwa we współczesnej Polsce*, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012, s. 7-24.
- Lichtenberg-Kokoszka E., *Zmiany bio-psycho-społeczne zachodzące w organizmie kobiety, wynikające z poczęcia dziecka*, [w:] E. Lichtenberg-Kokoszka E., E. Janiuk, J. Dzierżanowski (red.), *Ciąża czy stan błogosławiony? Zagadnienie interdyscyplinarne*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2011, s. 11-18.
- Maciarz A., *Macierzyństwo w kontekście zmian społecznych*, Wyd. Akademickie „Żak”, Warszawa 2004.
- Makiełło-Jarża G., *Geneza i rozwój postawy macierzyńskiej*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Psychologiczno-Pedagogiczne” 1972, z. 17.

Mądry M., *Macierzyństwo jako płaszczyzna permanentnego rozwoju kobiety w biegu życia*, „Psychologia Rozwojowa” 2012, nr 3, s. 9-21.

Miluska J., *Przekształcenia ról płciowych a szanse kobiet*, [w:] J. Miluska, E. Pakszys (red.), *Humanistyka i płeć. Studia kobiece z psychologii, filozofii i historii*, Wyd. Naukowe UAM, Poznań 1995, s. 19–38.

Nowikow I., *Rodzina jako fundament kształtowania człowieka. Szkic do Metafizyki macierzyństwa Wilhelma Shappa*, „Logos i Ethos” 2013, nr 1 (34), s. 109-127.

Opozda D., *Stan błogosławiony czy ciężar? Z psychopedagogicznej problematyki postaw wobec „wczesnego rodzicielstwa”*. Uwagi wybrane, [w:] E. Lichtenberg-Kokoszka E., E. Janiuk, J. Dzierżanowski (red.), *Ciąża czy stan błogosławiony? Zagadnienie interdyscyplinarne*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2011, s. 41-56.

Opozda D., *Zróznicowane rodzicielstwo – zarys refleksji*, [w:] D. Opozda, M. Leśniak (red.), *Rodzicielstwo w wybranych zagadnieniach pedagogicznych*, Wyd. Episteme, Lublin 2017, s. 19-28.

Parysiewicz B., *Wychowawcza rola matki we współczesnej rodzinie polskiej w świetle badań Katedry Pedagogiki Rodziny Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, [w:] J. Jakubiak (red.), *Partnerka, matka, opiekunka: kobieta w czasach nowożytnych*, Wyd. Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Bydgoszcz 2000, s. 207-215.

Pietruszka L., Parzyszek M., *Narzeczeństwo – droga, którą warto przejść*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2019.

Ruszkiewicz D., *Małżeństwo i macierzyństwo w refleksji kobiet niezamężnych i bezdzietnych*, Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, Piotrków Trybunalski 2016.

Tataj-Puzyna U., *Wartości w życiu człowieka – wartość macierzyństwa*, „Fides et ratio. Kwartalnik Naukowy Towarzystwa Uniwersyteckiego” 2013, nr 1, s. 50-55.

Wejland A., *Obrazy grup społecznych. Studium metodologiczne*, Instytut Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa 1991.

Włodarczyk E., *Młodzież wobec macierzyństwa i jego kulturowej kreacji*, Wyd. Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2008.

Włodarczyk E., *O „rodzeniu się” macierzyństwa*, [w:] J. Deręgowska, M. Majorczyk (red.), *Konteksty współczesnego macierzyństwa. Perspektywa młodych naukowców*, Poznań 2012, s. 101-127.